

ZONDER WRIJVING GEEN BURGERKRACHT

‘De Buurt- boerderij als sociaal laboratorium’

In discussies over burgerkracht hoor je vaak dat burgerinitiatieven moeten bijdragen aan ‘leefbaarheid’, ‘sociale samenhang’ en ‘inclusie van kwetsbare groepen’. De roerige geschiedenis van Buurtboerderij Ons Genoegen aan de groene rafelrand van het Amsterdamse Westerpark laat zien dat een proces van zelforganisatie doorgaans gepaard gaat met voortdurende in- en uitsluiting.

ETNOGRAFISCH ONDERZOEK

TEKST Dirk Willem Postma
FOTO MacSiers Fotografie

Door de lage ligging van Buurtboerderij Ons Genoegen in de kleine Overbrakerbinnenpolder, ingeklemd tussen de historische Spaarnammerdijk, het spoor en de groene rand van begraafplaats Sint Barbara, is er niets wat bezoekers vanaf het erf aan de stad Amsterdam doet denken, terwijl het wel degelijk aan het stadscentrum grenst. Veel stedelingen die de boerderij bezoeken, beschrijven deze plek als een groene oase. Anders dan Jan-Willem Duyvendak (Van der Veen & Duyvendak 2014) en Evelien Tonkens (2014) signaleren, gaat het hier niet om een initiatief van en voor hoger opgeleide stedelingen. De boerderij fungeert als een laagdrempelige ontmoetingsplaats in de stad maar ook als herstelplek voor kwetsbare buurtbewoners, waar zogenoemde zorgmijders elkaar opzoeken en stedelingen met groene vingers zich kunnen uitleven.

Van de vrolijke chaos op de onbewoonbaar verklaarde boerderij die in 2001 door een anarchistisch collectief met hand en tand werd verdedigd tegen bemoeienis van buitenaf, is de Buurtboerderij uitgegroeid tot een meer gereguleerde ontmoetingsplek die het midden houdt tussen een buurtrestaurant, een culturele broedplaats, een zorgboerderij en een natuurbelevingscentrum, maar tot geen van deze enkelvoudige concepten kan worden herleid.

Buurtkraak

Tot de millenniumwisseling werd deze boerderij bewoond door de familie Hogenes. Nadat de weduwe Hogenes als laatste telg van dit geslacht de boerderij verliet, werd de onttakeling ervan door bewoners uit de omliggende buurten met lede ogen bekeken. De boerderij raakte steeds verder in verval, daarbij geholpen door medewerkers van stadsdeel Westerpark, die het dak onklaar maakten, de deuren uit het pand sloopten en de ramen ingooiden om te voorkomen dat het gebouw opnieuw bewoond zou worden

door krakers, zwervers of andere stadsnomaden die zich aan deze rafelrand van de stad ophielden. Het stadsdeelbestuur had andere plannen; ze overwogen de grond te verkopen aan oliebedrijf BP. De maatregelen van het stadsdeel mochten echter niet baten. Gewapend met plastic zeil en thermoskannen koffie kraakten buurtbewoners op zaterdag 20 januari 2001 het pand. Stukje bij beetje werd het gebouw opgeknapt. Boerderij Hogenes, zoals die in de volksmond heette, werd nu omgedoopt tot Buurtboerderij Ons Genoegen. Om de boerderij ‘aan de buurt terug te geven’ werd de deel ingericht als koffie- en theehuis, waar het ook mogelijk was pannenkoeken te eten. Het nieuws van de kraak ging als een lopend vuurtje door de omliggende buurten. De toeloop bestond daarom niet alleen uit krakers en sympathisanten, maar ook uit ouders met kinderen en nieuwsgierige buurtbewoners die over de gekraakte boerderij hadden gehoord of daarover in de wijkkrant hadden gelezen.

Overlevingsstrijd

De buurtbewoners die kleinschalige ontmoetingsactiviteiten op de buurtboerderij organiseerden, verschilden sterk van mening over de invulling en toekomst van deze vrijplaats. Signaalwoorden als ‘kleinschalig’, ‘laagdrempelig’ en ‘buurtgericht’ lijken achteraf een samenbindende functie te hebben vervuld, want die termen treft men in alle documenten uit die tijd al aan. Maar zodra iemand deze uitgangspunten in praktijk wilde brengen, traden er verschillen in inzicht en persoonlijkheid aan het licht. Van een avontuurlijke programmering kon daardoor ook geen sprake zijn. Naast de herstelwerkzaamheden aan de boerderij hield men het bij opmerkelijk alledaagse ontmoetingsactiviteiten in de sfeer van gezamenlijke maaltijden, koffie- en theemiddagen en – voor ouders met kinderen – pannenkoeken bakken, lampionnen maken en paaseieren zoeken.

Initiatiefnemers die samenhang in de organisatie probeerden aan

te brengen, beleefden een zware tijd. In een documentaire spreekt vrijwilliger Saskia zelfs van een 'boerderij-burn-out'. Ze beklagt het gebrek aan commitment onder haar medestanders, maar stelt tegelijkertijd: 'Mensen die regeltjes willen opstellen, daar word ik een beetje moe van' (Hazewinkel 2002). Deze spanning kwam ook tot uitdrukking in de onmacht van de initiatiefnemers om een werkbare organisatie op poten te zetten: 'Het is heel moeilijk om samen georganiseerd naar voren te treden en er gezamenlijk iets goeds van te maken. We hebben hele lange vergaderingen gehad met heftige ruzies. Hoe pak je dat nou aan? Heel veel mensen hebben daar geen ervaring in. Het is voor mij ook de eerste keer dat ik zoiets als dit doe.' Wanneer het collectief besluit om de organisatie te versterken door een vereniging op te richten, haken veel krakers af (Hazewinkel 2002).

Na een roerige interne discussie presenteerde het bewonerscollectief aan de betreffende stadsdeelwethouder een ondernemingsplan om de boerderij voor de buurt te behouden. De wethouder vond de gevraagde investering door het stadsdeel echter te hoog en hield voet bij stuk. Zo ontstond zich een lokaal politiek machts spel dat in de lokale media breed werd uitgemeten. Uiteindelijk moest de stadsdeelwethouder opstappen.

In de campagne voor de deelraadsverkiezingen die kort daarna plaatsvonden, beloofden nagenoeg alle partijen dat ze de boerderij van de sloophamer zouden redden. Maar in hun strijd tegen de verkoop van de grond aan BP, kregen de buurtactivisten ook steun uit onverwachte hoek. In de drassige polderweide bleek de beschermde rugstreeppad een ideale leefomgeving te hebben gevonden. Natuurminnende buurtbewoners die zich sterk maakten voor het leefgebied van deze diersoort, bezetten het stukje land en vonden het klimteam van Milieudefensie bereid hun protest tot in de boomtoppen zichtbaar te maken. Hiermee kreeg de strijd van het collectief voor het behoud van de Buurtboerderij opnieuw de wind in de zeilen.

Tweespalt

Na de deelraadsverkiezingen brak een nieuwe episode aan in de verhouding tussen het bewonerscollectief en het lokale bestuur. Naar verluidt, waren stadsdeelpolitici en ambtenaren niet meer bij de boerderij weg te slaan. Toch weet het nieuwe stadsdeelbestuur aanvankelijk niet goed wat het met de ontstane situatie aan moet. In hun beramingen zouden de uitbaters twintigduizend euro huur moeten ophoesten om de kosten van de renovatie op de stadsdeelbegroting verantwoord te kunnen afschrijven – te veel geld voor de buurtbewoners, die nauwelijks over investeringskapitaal beschikten, laat staan dat ze ervaring hadden met ondernemerschap. Het leek erop dat de buurtboerderij op eigen kracht niet zou kunnen overleven. Dat samenwerking met andere partijen onontbeerlijk werd, moet duidelijk zijn geweest voor het bestuur van de vereniging Buurtboerderij toen zij ingingen op de uitnodiging van het stadsdeel om met ggz-organisatie Mentrum te spreken over de mogelijkheid op de braakliggende grond naast de boerderij een hotelvoorziening te creëren voor mensen met lichte psychische problemen. Deze gasten zouden op de boerderij kunnen eten, drinken, ontspannende activiteiten kunnen ondernemen en eventueel vrijwilligerswerkzaamheden in de tuin of de keuken kunnen verrichten.

Het voornemen om samen te werken met een professionele ggz-instelling liet de vrijwilligers, buurtbewoners en andere bezoekers niet onberoerd. Een deel van hen vreesde verlies van autonomie door de inkapseling in een professioneel

samenwerkingsverband: 'Straks bepalen hulpverleners wat en voor wie we gaan koken!' Maar volgens de toenmalige bestuursleden die deze samenwerking voorstonden, leefde er onder vrijwilligers ook weerstand van een andere orde: vooral de zorgmijders die zelf met psychische en verslavingsproblemen kampten maar hulp uit de weg gingen, huiverden bij het idee dat er 'gestoorde gasten, zatlappen en junks' naar hun boerderij zouden komen. 'De situatie was soms licht ontvlambaar', aldus toenmalig bestuursvoorzitter Jupijn Haffmans. 'Zeker de helft van de oorspronkelijke groep vrijwilligers is afgevallen. Er waren mensen die zich jarenlang voor de boerderij hadden ingezet, en opeens te horen kregen dat het allemaal een andere kant op ging. Die waren daar natuurlijk niet blij mee' (Schoon 2008).

'De Buurtboerderij kent een roerige geschiedenis, met momenten van hevige strijd en reuring'

Incidentenpolitiek

Na het sluiten van de samenwerkingsovereenkomst met Mentrum en het stadsdeel in 2005 werd de Buurtboerderij met Europese steun gerenoveerd. Eind 2008 werden het Time Out Hotel en de gerenoveerde Buurtboerderij – op aandringen van de contractpartners inmiddels een stichting – officieel geopend. Met deze stichting werd ook een vrijwilligersraad ingesteld, die de medezeggenschap van vrijwilligers in het bestuur van de Buurtboerderij moest waarborgen.

Op de boerderijvloer waren de machten echter nauwelijks gescheiden: vrijwilligers die de boerderij dagelijks beheerden, zaten ook in het bestuur. Bestuursleden stonden zelf achter de bar en omringden zich met vrienden die elkaars kleine en grotere uitspattingen door de vingers zagen, waardoor zij zich op hun beurt ook iets konden veroorloven. De algehele situatie leek allengs steeds meer uit de hand te lopen: fusten drank die in het niets verdwenen, grote uitgaven die niet verantwoord konden worden en overmatig drankgebruik, waardoor er in de vroege ochtenduren nogal eens agenten aan te pas moesten komen om vechtojers uit elkaar te halen. Deze signalen bereikten ook de contractpartners bij het stadsdeel en bij Mentrum. Zij trokken aan de bel bij het stichtingsbestuur met de klacht dat de Buurtboerderij geen veilige plek meer zou zijn voor de mensen die daar juist rust, herstel en ontspanning zochten. Een crisisteam, bestaande uit een vertegenwoordiger van de Buurtboerderij, Mentrum en het stadsdeel, dwongen het zittende bestuur tot opstappen.

De contractpartners verzochten Haffmans het nieuwe bestuur voor te zitten. Voor een gezonde organisatie was het naar zijn idee van belang om het bestuur en het beheer van de boerderij van elkaar te scheiden. Het bestuur kon de stichting in eigen handen houden, maar het beheer overwoog hij uit te besteden aan een professionele partij die eraan gewend was met vrijwilligers te werken. Dat werd De Regenboog Groep, een grote professionele organisatie voor maatschappelijke opvang.

Het contract met De Regenboog Groep zaaide opnieuw tweespalt onder de vrijwilligers. Een deel van hen haakte af, vooral zij die

aanvoelden dat de persoonlijke vrijheden en het drankgebruik aan striktere regels zouden worden gebonden. Maar ook vrijwilligers die vonden dat het uitgangspunt van bewonersbeheer met deze uitbesteding verkwanseld werd, trokken zich teleurgesteld terug. Velen zagen wel in dat er iets moest gebeuren om van de Buurtboerderij weer een veilige plek te maken, maar men vreesde ook verlies van eigen identiteit. Zou de Buurtboerderij nog wel een *buurt*-boerderij blijven, of zouden ze er een 'yuppentent' van maken?

Illusie

In haar betrekkelijk korte bestaan kent de Buurtboerderij een roerige geschiedenis, met momenten van hevige strijd en reuring, gevolgd door periodes van herstel en opbouw. Door de samenwerking met professionele organisaties veranderde de identiteit van een sociale vrijplaats als de Buurtboerderij. Het aangaan van relaties met de 'buitenwereld' bracht wrijvingen binnen de bewonersgroep teweeg. Dat sommige mensen hierdoor afhaken terwijl anderen aanhaken, lijkt onvermijdelijk, misschien zelfs noodzakelijk. De ontwrichtende tegenstellingen maakten ruimte voor een nieuwe stap in het dialectische proces van zelforganisatie. Veel 'afhakers' blijven na een koerswijziging overigens *tijdelijk* op afstand, om na enige tijd weer aansluiting te zoeken. Volgens politiek filosoof Chantal Mouffe is consensus zonder uitsluiting onmogelijk. De insluiting van het ene perspectief brengt uitsluiting van andere perspectieven met zich mee. Deze uitsluiting maakt consensus juist mogelijk, zij het tijdelijk. Een tot stand gebrachte overeenstemming zal door de tegenkrachten die het oproept nooit onbetwist blijven. Interventies dienen zich volgens Mouffe dan ook niet te richten op het voorkomen van tegenstellingen, maar op het productief maken, het creatief aanwenden daarvan. Confrontaties zorgen er juist voor dat verschillen en tegenstellingen zichtbaar worden. Door de wrijving die deze verschillen veroorzaken, worden partijen uitgedaagd een andere verhouding tot elkaar te zoeken. Het opzoeken van wrijving lijkt in zekere zin de motor van burgerschap als creatief proces (Mouffe 2000). Om te voorkomen dat steeds dezelfde groepen buiten de boot vallen, zal het spel van in- en uitsluiting in beweging moeten blijven.

'Mensen die regeltjes willen opstellen, daar word ik een beetje moe van'

Uitsluitingsparadox

In het veld van burgerparticipatie worden nobele uitgangspunten als inclusie, openheid en toegankelijkheid vaak op een eenduidige wijze toegepast. Aan initiatiefnemers wordt bijvoorbeeld gevraagd om aan te geven hoe 'representatief' hun groep is voor de buurt. Aanvragen die 'exclusieve initiatiefgroepen' aan een lokale overheid of welzijnsorganisatie voorleggen, worden daardoor nogal eens afgewezen. Succesvolle processen van zelforganisatie blinken immers niet altijd uit in openheid en toegankelijkheid – al helemaal niet in het pioniersstadium. Justus Uitermark stelt in zijn uitdagende oratie als bijzonder

hoogleraar samenlevingsopbouw dat initiatieven van homogene groepen zich doorgaans exclusief en segregierend ontwikkelen: 'Hier ligt ook een belangrijke taak voor professionals die bij zelforganisatie betrokken zijn', zo stelt hij: 'ze kunnen mensen ondersteunen bij het vormen van netwerken en kunnen het publiek belang dienen door tendensen richting segregatie of uitsluiting tegen te gaan' (Uitermark 2014, p. 22). Een nobel streven, maar de vraag is of je van alle burgerinitiatieven afzonderlijk moet eisen dat ze aan deze doelen bijdragen.

Hier lijkt sprake van een paradoxaal gegeven: een systeem dat zich beperkt tot het honoreren van burgerinitiatieven die aan alle eisen van openheid en inclusie voldoen, werken exclusie en segregatie soms in de hand. Deze systemen sluiten immers groepen buiten die zich niet (op voorhand) aan de eis van 'gezellig dingen samen doen' kunnen conformeren. Hoger opgeleide burgers die over een behoorlijk netwerk beschikken, kunnen hun initiatieven vaak beter naar deze criteria toe schrijven, maar hoe inclusief pakt hun initiatief in de praktijk uit? In het veld van stadslandbouw zien we dat minima en migranten uit een buurt nauwelijks toegang krijgen tot het braakliggende terrein waar 'bakfietsburgers' tuinieren, doordat ze niet over toegang tot de juiste netwerken beschikken, ze de geldende procedures niet kennen, of ze in hun verzoek niet de 'juiste' woorden en toon weten te vinden. Al te hoog gespannen verwachtingen van inclusie lijken binnen een dergelijk systeem juist in het nadeel te werken van zogenoemde kwetsbare groepen. De politisering van lokale burgerinitiatieven kan voor burgers, sociale professionals en overheden uiteraard vermoeiend worden. Maar een alternatief voor het 'ploeteren en steggelen' is er naar mijn idee niet. Laten we maar vast wennen aan deze vormen van micropolitiek, want met alle overhevelingen van beleidsverantwoordelijkheden naar de gemeente zal het lokale sociale domein steeds meer het karakter van een strijdperk krijgen.

Dit artikel omvat een ingekorte bewerking van het essay *Kwetsbaar burgerschap*, dat in 2012 onder redactie van Ruben Gowricharn, Sandra Trienekens en Dirk Willem Postma bij Uitgeverij SWP is verschenen. In een vervolgartikel zal de recente geschiedenis van de Buurtboerderij in een breder perspectief worden geplaatst.

Bronnen

- Hazewinkel, R., *De Buurtboerderij. Waskracht!* Amsterdam: VPRO, 2002
- Mouffe, C., *The democratic paradox*. Londen / New York: Verso, 2000
- Schoon, M., *De Buurtboerderij: een oase in de stad. Het Parool*, 4 oktober 2008
- Tonkens, E., *Misverstanden over de participatiesamenleving. Sociale vraagstukken.nl*, 2014
- Uitermark, J., *Verlangen naar Wikitopia*. Oratie. Rotterdam: EUR, 2014
- Veen, M. van der & J.W. Duyvendak, *Bakfietsburgers en gebrekkige solidariteit. Sociale vraagstukken.nl*, 2014

Dirk Willem Postma is als senior onderzoeker en hoofd-docent culturele en maatschappelijke vorming verbonden aan het lectoraat participatie en maatschappelijke ontwikkeling van het Kenniscentrum Sociale Innovatie, Hogeschool Utrecht. In de periode van februari 2009 tot en met maart 2012 werkte hij als vrijwilliger, teamleider en vrijwilligers-raadslid bij Buurtboerderij Ons Genoegen en verrichtte hij hier etnografisch onderzoek naar de mogelijkheden en grenzen van zelforganisatie.